

רבה היה בבבל, ומשמשיו הוו שדיין ליה לבני [מניחים לו לבינים] לצורך בית הכסא, אחת בצפון ואחת בדרום, וראשן האחד במזרח, וראשן השני במערב, וכשהוא יושב, נמצא שפניו לצפון או לדרום, והכינו לו באופן זה, כי לא רצה לפנות לצד מערב שהוא נגד ירושלים, שהרי בכל היא במזרח של ארץ ישראל.⁽⁷¹⁾

אזל אבוי, וישדנהו את הלבנים, כשראשן האחד בצפון והשני לדרום, ומתוך כך, כשבא לשבת עליהם, נמצא שיושב ממזרח למערב. והפכם כדי לבדוק אם יקפיד רבה על כך.

על רבה, ותרצנהו [הפכן] והחזירם למזרח

ומערב, ואמר: מאן האי דקמצער לי? הרי אנא כרבי עקיבא סבירא לי. דאמר, בכל מקום אפור לפנות לצד ירושלים, ואפילו בבבל שהיא בחוץ לארץ.

תניא: אמר רבי עקיבא: פעם אחת נכנסתי⁽¹⁾ טב-א אחר רבי יהושע לבית הכסא ביהודה,⁽²⁾ ולמדתי ממנו שלשה דברים:

למדתי, שאין נפניו מזרח ומערב, אלא לצפון ודרום.⁽³⁾

ולמדתי, שאין נפרעין [מגלים את הגוף בהפשטת הבגדים] שנצרך לנקביו, בעוד הוא מעומד, אלא רק לאחר שהוא מיושב.⁽⁴⁾

אחר מתנא קמא, כי ת"ק מחלק בין מקום שנמצא במערב ובמזרח המקדש, למקום שנמצא בצפון ובדרומו, והסיק שבאמת הגמרא יכלה לחלק גם כך.

אולם הט"ז וחידושי הגהות דחו דבריו כי כל ההכרח לומר שרבי עקיבא אוסר בין מזרח למערב העולם, מפני ששכינה במערב, נובע מהנפקא מינה שנקטה הגמרא שרבי עקיבא אוסר גם בחו"ל.

71. כך פירש רש"י, ובמצפה איתן העיר שבירמיה [א יד ורש"י שם] מבואר שבבל היתה מצפון לארץ ישראל. וביאר ע"פ רש"י [ר"ה כג ב] שארץ ישראל היתה משני צדדיה של בבל, ונמצא שבבל היתה גם ממזרח לה וגם מצפונה. והרמב"ם [שם] כתב שבכל מקום אסור להפנות בין מזרח למערב, ואפילו בארצות שהן מצפון או מדרום לא"י, וביאר הבכור שור שמקורו מהנהגת רבה, שלא רצה להפנות למזרח, אף שבבל כולה לצפונה של ארץ ישראל.

1. הט"ז [ג ג] הוכיח מהלשון "נכנסתי",

שההיתר לפנות בין מזרח למערב, הוא דוקא אם המחיצות סמוכות זו לזו, כגון בבית.

2. כך הוסיף רש"י, וביאר הפמ"ג [משב"ז ג ג] שלפי פשוטו הוצרך לכך כי בחו"ל יש ארצות שהם מצפון או מדרום לא"י ובהם באמת צריך להפנות בין מזרח למערב. אך לפי ביאור תוס' הנ"ל שרבי עקיבא אוסר להפנות בין מזרח למערב העולם מפני ששכינה במערב, צריך לפרש שהאיסור רק במקום שיש שני טעמים לאסור, א. שנפנה נגד ארץ ישראל שבמערב, ב. שהשכינה במערב, ולכן במדינה שיושבת מצפון או מדרום לא"י מותר להפנות לכל צד ולכן נקט שהאיסור בין מזרח למערב הוא ביהודה, וראה הערה 7.

3. המהרש"א ביאר שלמד מהנהגותיו דברים אלו, כי ראה ששינה מהדרך הנוחה לו בהם, שהיה לו יותר קל להפנות למזרח, ולפרוע מעומד, ולקנח בימין.

4. וכן כשסיים לעשות צרכיו, לובשם בעודו מיושב, שלא יעמוד ויגלה פירועו [מ"ב ג ב].

ולמדתי, שלאחר שנפנין אין מקנחין ביד⁽⁵⁾
ימין, אלא ביד שמאל.⁽⁶⁾

אמר ליה בן עזאי לרבי עקיבא: עד כאן
העזת פניך ברבך?

אמר ליה רבי עקיבא: תורה היא וללמוד אני
צריך!⁽⁷⁾

תניא: בן עזאי אומר, פעם אחת נכנסתי
אחר רבי עקיבא לבית הכסא⁽⁸⁾ ולמדתי
ממנו שלשה דברים: למדתי שאין נפנין

מזרחה ומערב, אלא צפון ודרום, ולמדתי
שאין נפרעין מעומד אלא מיושב. ולמדתי
שאין מקנחין בימין אלא בשמאל.

אמר לו רבי יהודה לכן עזאי: עד כאן העזת
פניך והסתכלת כל אלו ברבך? אמר לו בן
עזאי: תורה היא, וללמוד אני צריך!

רב כהנא על וגנא תותיה פורייה דרב [נכנס
ושכב תחת מטתו של רב]. שמעיה לרב
דהוה שח עם אשתו שיחה בטלה של ריצוי
תשמיש,⁽⁹⁾ ושחק עמה,⁽¹⁰⁾ ואחר כך עשה

5. היעב"ץ [בסדרו ה' ביהכ"ס ז] ושו"ע
הגר"ז [מ"ה ג ט] כתבו שהאיסור רק אם מקנח
ביד, אך אם מקנח בנייר מותר גם בימין, וראה
ציץ אליעזר [ח"ז ב ב].

6. המהרש"א ביאר שראהו מקנח בשמאלו,
ולמד מכך שאסור לקנח בימין, כי אילו היה
מותר, היה מקנח בימין, שבה תשמישו של כל
אדם.

והצל"ח פירש, שלמד כן ממה שראהו אוחז
את תפיליו בימינו בשעה שנפנה, ומוכח שאסור
לקנח בימין, שהרי הב"י [מג] כתב כי אע"פ
שאסרו להשתין בבית כסא שאינו קבוע
כשתפילין בידו, מחשש שמא ישפשף הניצוצות
ביד שאוחז בה תפילין, בכל זאת מותר להפנות
כשהתפילין בימינו, כיון שאסור לקנח בימין,
וראה הערה 8.

7. המהרש"א ביאר שרבי עקיבא לא יכל לשאול
את רבי יהושע על הלכות אלו, כי לא ידע באיזה
פרטים יש חשש איסור, ורק מתוך ראייה למד אלו
איסורים והנהגות יש בענינים אלו. והגר"א ביאר
כדלעיל [ז ב] שרצה לראות את ההנהגה, כי "גדול
שימושה יותר מלימודה" [ובב"ב קל ב, אין
למדים אלא מהלכה שנאמרה למעשה].

8. ביפה עינים כתב שבן עזאי נכנס אחר

שסיפר לו רבי עקיבא על מה שראה אצל רבי
יהושע, כי עדותו של רבי עקיבא היתה על
הנהגות בית הכסא שביהודה [כפירוש רש"י ד"ה
אחר], ואילו בן עזאי נכנס אצל רבי עקיבא
בחור"ל, כי רצה לראות אם גם שם אסור בין
מזרח למערב, וראה רש"ש.

והמלבי"ם [ארצות החיים ג ו] כתב שבן עזאי
סבר שיתכן כי רבי יהושע לא קנח בימין משום
שלא היה הולך ד' אמות בלי תפילין [יומא פו א],
וכיון שאחזן בימינו נגד לבו היה אסור לקנח
בימין [כדלעיל כג א], אך רבי עקיבא אחזו
בבגדו, ורצה לראות אם גם הוא יזהר בכך, ויהיה
ראיה שהאיסור בעצם הקינוח בימין.

וביד דוד כתב שכיון ששמע מרבי עקיבא
שמותר להכנס כי הוא למוד דיני התורה, וחשש
שיש עוד פרטים שיש בהם חשש איסור, והם
פשוטים בעיני רבי עקיבא ולכן לא פירטם לו,
וצריך לראותם כדי ללמוד.

9. כך פירש רש"י, ואף שהרמב"ם [דעות ב]
כתב שרב לא שח שיחה בטלה מימיו, יתכן שכיון
שהריצוי הוא חלק ממצוות עונה, אף הדיבור בו
הוא מצוה, וראה רמב"ן [שמות כא ט].

10. בחגיגה [ה ב] אמרו שאפילו שיחה קלה
שבין איש לאשתו מגידין לו בשעת מיתה, אלא

צרכיו [שמש מטתו].

אמר ליה רב כהנא לרב ממקומו שתחת המטה: דמי פומיה דאבא [רב], באדם דלא שריף [גמע] תבשילא מימיו, כלומר, נוהג אתה קלות ראש, כמו אדם תאב שלא שימש מטתו מעולם.

אמר ליה רב: כהנא, הכא את?! פוק [צא] מכאן, דלאו אורח ארעא שתהיה נוכח כאן עכשיו.

אמר לו רב כהנא: תורה היא, וללמוד אני צריך!

דנה הגמרא: מפני מה אין מקנחין ביד ימין אלא בשמאל?

אמר רבא: מפני שהתורה ניתנה בימין של הקדוש ברוך הוא, שנאמר [דברים] "מימינו אש רת למו", ומשום כך, הימין⁽¹¹⁾ חשובה יותר.⁽¹²⁾

רבה בר בר חנה אמר: יד ימין חשובה יותר מפני שהיא קרובה לפה, שבה רגיל להושיט את המאכל לפה, וחיות האדם תלויה באוכל.⁽¹³⁾

ורבי שמעון בן לקיש אמר: הימין חשובה יותר, מפני שקושר בה את התפילין.⁽¹⁴⁾

12. הט"ז ומג"א [ג] כתבו שנפקא מינה בין טעם זה לטעמים דלהלן, שלטעם זה, אף אטר מקנח בשמאל כל אדם, ואילו לשאר הטעמים מקנח בשמאל שלו שהיא ימין כל אדם, כי חשיבות היד תלויה בשימושה לדבר חשוב, והפמ"ג כתב שספק דרבנן לקולא, ומקנח באיזו יד שירצה, וראה הערה 15.

13. ע"פ מהרש"א, ובאופן אחר ביאר, שטעם זה אינו מחמת חשיבות הימין, אלא משום שצריך לשמרה נקיה, כי משתמש בה בשעת האוכל.

שני טעמים אלו שייכים בין באנשים ובין בנשים, ואילו הטעמים שמכאן ואילך שייכים רק באנשים. ובמור וקציעה כתב שגם אשה לא תקנח בימין, כי מצינו [בכורות לב] אשת חבר שהיתה קושרת תפילין לבעלה.

14. המהרש"א הקשה הרי בשבת [סא א] מצינו שקושר נעל שמאל תחילה, כי קשירת התפילין היא על יד שמאל, הרי שהתפילין מחשיבים את השמאל יותר מהימין. וביאר שהשמאל חשובה לגבי קשירה, אך כיון שהיד

אם כן צריך לפייסה לדבר מצוה כגון רב דשח ושחק, וכך נפסק בשו"ע [או"ח רמ י] "אם היה לו כעס עמה אסור לשמש עד שיפייסנה, ויכול לספר עמה קודם תשמיש כדי לרצותה", ומשמע שאם אין לו כעס אסור. ובנדרים [כ ב] אמרו שרק במילי דעלמא אסור לשוחח בעת תשמיש, אך במילי דתשמיש מותר, וביאר הלחם משנה [דעות ה ד] שכדי לרצותה מותר לדבר אפילו במילי דעלמא, ואילו להנאתה כדי לקיים מצוות עונה, ידבר רק בענין תשמיש.

אולם הרא"ש [נדרים שם] ביאר שמדבר עמה בעניני תשמיש כדי להרבות תאוותו, כי הבעל בלא תאוה מוליד בנים בעלי מידות רעות, והטור [או"ח רמ] כתב שרב דבר עמה בעניני תשמיש [וראה לח"מ שם].

11. בבכור שור כתב שרבא אינו חולק על רבי יוחנן שאמר [שבת סא א] שהשמאל חשובה יותר, מפני שקושר עליה תפילין. כי רבי יוחנן דיבר על חשיבות הזרוע, ואילו רבא דיבר על כך היד שבה מקנח, והכף הימנית חשובה יותר, וראה הערה 14.

רב נחמן בר יצחק אמר: מפני שהקורא בתורה ובנביאים ובכתובים מראה בה טעמי תורה ונקודותיה, שהוא מוליך את יד ימינו לפי טעם הנגינה והנקודות. (15)

וכשם שנחלקו בזה האמוראים, כך נחלקו בזה גם תנאים:

דתניא: רבי אליעזר אומר: אין מקנחים בימין, מפני שאוכל בה! והיינו כרבה בר בר חנה.

רבי יהושע אומר: מפני שכותב בה דברי קדושה. (16)

רבי עקיבא אומר: מפני שמראה בה טעמי תורה, וכרב נחמן בר יצחק.

אמר רב תנחום בר חנילאי: כל הצנוע בבית הכסא, נצול משלשה דברים, ואלו הם: מן

הנחשים, ומן העקרבים, ומן המזיקין [שדים], כי מתוך שמתנהג בצניעות ובנחת ובשתיקה, אין הנחשים והעקרבים מרגישים בו, ואף המזיקין חסים עליו. (17)

ויש אומרים: אף חלומותיו מיושבים עליו, שהמזיקין המביאים חלק מהחלומות [כדלעיל גה ב], אינם מבהילים אותו.

ההוא בית הכסא דהוה בטבריא, אפילו כי הווי עיילי ביה כי תרי יחדיו, ואפילו ביממא, היו מתזקי, רבי אמי ורבי אסי הווי עיילי ביה, כל חד וחד לבדו, ובכל זאת, לא מתזקי.

אמרי להו רבנן: האם לא מסתפיתו [אין אתם פוחדים] מפני המזיקין ליכנס לשם?

אמרי להו רבי אמי ורבי אסי: אנן קבלה (18) גמירינן, שתי קבלות קבלנו, קבלה אחת,

מסתבר שנחלקו מקצה לקצה.

16. באבות דרבי נתן [מ ט] הגירסא: "רבי אליעזר אומר מפני שמראין בה דברי תורה. ר' יהושע אומר מפני שאוכל ושותה בה" ולכאורה משמע שכוונת רבי יהושע שעושה בה עיקר תשמיו, והיינו "שכותב בה". אך בבכור שור כתב שכוונת רבי יהושע שכותב בה דברי קדושה.

17. כך פירש רש"י, והמהרש"א ביאר שהמתנהג בצניעות, המלאכים המלויים אותו שומרים עליו מהמזיקין.

18. הערוך [קבל] גרס "קבלא" והיינו "קמיע", וביאר שכוונתם כי הצניעות והשתיקה הם כמו קמיע להנצל ממזיקים בביהכ"ס.

הפועלת בקשירה היא הימין, אסור לעשות בה פעולה בווייה. [וכתב השל"ה שגם בשמאלו לא יקנח באצבע שכורך עליה רצועת התפילין].

15. רש"י פירש "בין בניקוד שבספר, בין בהגבהת קול ובצלצול נעימות הנגינה" והוצרך לשני הפירושים, כי להראות בידו את ה"ניקוד שבספר" שיך רק בקורא להתלמד, או בקורא נ"ך בלבד, שהרי ניקוד בס"ת פוסלו לקריאה בציבור, ולכן הוסיף שהקורא "מוליך ידו לפי טעם הנגינה", והיינו שאינו מראה את הניקוד והטעמים, אלא רק מנענע ידו לפי קצב הניגון [ע"פ באר שבע סי' מז].

וכתב הט"ז [ג ט] שאפילו לטעם זה אטר המקנח בשמאל [כמבואר בהערה 12], יכול לנענע בידו כניגון הטעמים, וביאר בלבושי שרד דהיינו באקראי, שהרי לטעם שהתורה ניתנה בימין יכול לנענע אפילו בקביעות, ולא

דבבית הכסא ראוי לנהוג צניעותא ושתיקותא! ואז אין נזוקים על ידי המזיקים, ולכן נכנסנו כל אחד לבדו, כי אין זה דרך צניעות ליכנס שנים יחד, שהרי כל אחד רואה את פרועו של חברו. וגם אין זה שתיקותא, כי שנים יחד באים לידי סיפור דברים.

ועוד קבלה קבלנו, דיש לקבל יפורי בשתיקותא, ולא לבעוט ביסורים, (19) אלא יש לאדם להתפלל ולמבעי רחמי מאת ה', שירחם עליו.

אבי, מרביא ליה אמה אמרא [גדלה לו אמו שה], בכדי למיעל בהריה לבית הכסא: שלא ילך לשם לבדו, מפני המזיקין. (20)

שואלת הגמרא: ולרביא ליה גדיא [למה לא גידלה לו גדי עזים] לצורך זה?

מבאר הגמרא: גדי הוא ממין "שעיר", וגם שד בית הכסא נקרא "שעיר", וחששה שמא שעיר בשעיר מיהלף, שיתחלף הגדי עם השד ויזיקו.

רבא, מקמיה דהוה רישא [קודם שנעשה ראש ישיבה], כשהיה נכנס לבית הכסא, הויה מקרקשא [מרעיש] ליה בת רב הסדא שהיתה אשת רבא, אמגוזא בלקנא [היתה נותנת אגוז בספל נחשת ומרעיש בו, מחוץ לבית הכסא], ובכך היה נשמר מפני המזיקין. (21)

לבתר דמלך ונעשה ראש ישיבה, והיה צריך שימור יותר [כי המזיקין מתקנאים בתלמידי חכמים יותר מבשאר אנשים], עבדא ליה לבית הכסא כוונתא [חלון], וכשהיה רבא נכנס לשם, היתה אשתו מכניסה ידה דרך החלון ומנחא ליה ידא ארישיה. (22)

אמר עולא: אם הוא אחורי הגדר, הריהו נפנה מיד, ואינו צריך להתרחק כלום. אבל אם הוא נפנה בבקעה, שהוא מקום גלוי, לא יפנה אלא בריחוק מקום מבני אדם. וכל זמן שהוא מתעטש [עיטושים של מטה] ואין חברו שומע, די בכך, ואין צריך להתרחק עד שלא יוכלו לראותו.

איסי בר נתן מתני הכי: אם הוא אחורי הגדר, צריך להתרחק, ואינו נפנה אלא כל

שהם זכרים, מותר. וראה ע"ז [כב ב] שאפילו גוי אינו חשוד על זכרים כי הם מכחישים בבשר

21. ביאר המהרש"א שנחש מתיירא מרעש, כמבואר בתרומות [ח ד] שאין חשש גילוי במים נוזלים, כי משמיעים קול טיף טיף, והנחש מתיירא מלקרב אליהם. וכן מצינו שהמזיקים מתייראים מקול, כי סבורים שיש כמה אנשים [ראה ע"ז יב ב].

22. הפמ"ג [א"א ג א] הוכיח מכך שאפילו אשתו אסורה להכנס עמו יחד בבית הכסא.

19. בבן יהוידע ביאר שהזכירו שתי קבלות אלו יחד, כדי ללמד שאין חיוב לשמור על שקט גמור בביהכ"ס, אלא רק שלא לדבר, כשם שבעל יסורים אינו צריך לשתוק לגמרי, שהרי "מיבעי רחמי", ורק עליו להזהר בדבורו שלא יבעוט ביסורים.

20. באור זרוע [קלז] תמה הרי אמרו בקידושין [פא ב] שכאשר הלך אבי ללמוד בשדה לבדו היה משלח את הבהמות מכל השדה מחשש יחוד, ואין יתייחד עם שה בבית הכסא. וחילק שהחשש רק עם רחל ועז, אך עם כבש ותיש,

זמן שהוא מתעטש ואין חברו שומע. ואילו בבקעה, אינו נפנה אלא בריחוק מקום רב, ושיעורו כל זמן שאין חברו רואהו.

מיתיבי: הרי שנינו [טהרות י ב]: שומרי שמן של טהרות, אם הוצרכו להיפנות, הרי הם יוצאין מפתח בית הבד, ונפנין לאחורי הגדר, ואין חוששין שמא בינתים נכנס עם הארץ ונגע בשמנים וטימאם, אלא הן [השמנים] טהורין! הרי שמותר להפנות מאחורי הגדר, אפילו בלא ריחוק מקום כלל. ויקשה על איסי בר נתן, שאמר כי גם אחורי הגדר צריך להתרחק עד שלא ישמענו חברו כשהוא מתעטש.

מתרצת הגמרא: חלוק דינם של שומרי שמן טהור, שיכולים להפנות אפילו מאחורי הגדר כי בשביל שמירת טהרות הקלו בדיני בית הכסא⁽²³⁾

עוד מקשה הגמרא: תא שמע, כמה ירחקו שומרי טהרות מהטהרות, ועדיין יהיו טהורין, ולא נחוש שמא נגע בהן עם הארץ וטימאן? — כדי שיהא השומר רואהו אם נגע או לא. וכיון שאינן יכולים להתרחק

יותר, על כרחך, אם הוצרכו לפנות יפנו אף במקום שיכולים להראות, ויקשה על מה שאמר איסי בר נתן כי אם נפנה שלא מאחורי הגדר, צריך להתרחק עד שלא יראוהו.

מתרצת הגמרא: שאני אוכלי טהרות דאקילו בהו רבנן בדיני בית הכסא, והתירו להם להיפנות אף במקום שנראים, כדי שיוכלו לשמר את טהרותיהם.

רב אשי אמר: מאי "כל זמן שאין חברו רואה אותו" דקאמר איסי בר נתן — כל זמן שאין חברו רואה את פירועו [גילוי בשרו], אבל לדידיה עצמו, מותר שיהיה חברו חזי ליה, ואם כן מיושבת הקושיא משומרי טהרות, שהרי אינן חייבים להתרחק, אלא בשיעור שלא יראה פירועם, אבל עדיין יכולים הם לראות אם עם הארץ נוגע בטהרות⁽²⁴⁾.

ההוא ספדנא דנחית קמיה דרב נחמן להספיד את המת, ואמר על המת: האי נפטר, צנוע באורחותיו הוה!

והמלבי"ם [ארצות החיים ג ב] כתב שמותר להכנס עם קטן שאין בו דעת

23. לפי גירסת רש"י וביאורו, אך הרא"ש [בטהרות שם] ביאר שהנידון על בעלי בית הבד שהוצרכו להפנות, אם יש לחוש שמא לא יראם השומר ויגעו בטומאה, והקלו להם שיהיו רשאים להתרחק לצורך בית הכסא. ועל כך מקשה הגמרא ממשמעות הסיפא, שלא יתרחק אלא אם רואהו, ומסקנתה [כרש"י] שהקלו להם רק בדיני בית הכסא, שאין חייבין להתרחק, ויתפנו בתוך מקום שהשומר רואה אותם.

24. הרמב"ם [דעות ה ו] פסק כאיסי, שאחורי הגדר, צריך להתרחק עד שיתעטש ואין חברו שומע. ובבקעה, עד שאין חברו רואהו. ואילו הרי"ף פסק שאחורי הגדר יכול להפנות מיד, כעולא, ואילו בבקעה פסק כאיסי בר נתן, שנפנה רק במקום שאין חברו רואה פירועו. וביאר הב"י [ג] שפסק כעולא לגבי איסי, כי עולא היה מרא דתלמודא, אבל בבקעה פסק כרב איסי כי רב אשי שהוא בתראה אמר כמותו. והב"ח ביאר שאחורי הגדר פסק כעולא משום שמצינו באשת רבא שהניחה ידה על ראשו, ומשמע שדי

אמר ליה רב נחמן: וכי את עיילת בהדיה לבית הכסא, וידעת אי צנוע הוא אי לא? והרי אם אינך יודע את מעשיו שם, אין לך לקראו "צנוע", דתניא: אין רבנן (25) קורין "צנוע" אלא למי שהוא צנוע בבית הכסא!

שואלת הגמרא: ורב נחמן, מאי נפקא ליה מיניה במה שאמר הספדן, ולמה הוצרך למחות בו?

מבאר הגמרא: משום דתניא, כשב שפרעין מן המתים על המצוות שלא קיימו, כך נפרעין מן הספדנים שאמרו על מתים שקיימו מצווה שלא היתה בידם, וגם מן העונין אחריהן ומודים לדברי הספדנים,

ולכן מחה רב נחמן בספדן, כי לא רצה להענש כשאר העונין אחריו. (26)

תנו רבנן: איזהו צנוע? (27) — זה הנפנה בלילה במקום שהוא נפנה ביום, שאף בצאתו בלילה הוא מתרחק מבני אדם, כמו ביום.

מקשה הגמרא: איני, והאמר רב יהודה אמר רב: לעולם ינהיג אדם את עצמו להפנות בשחרית [קודם שמאיר היום] וערבית לאחר חשיכה, כדי שלא יהא צריך להתרחק מאחרים כאשר יפנה, [כי יש סכנה בהשהית נקביו בעת שהוא מתרחק (28)]. הרי, שאין צריך להתרחק אלא ביום.

בהפסק כותל בלבד, וכתב הפמ"ג [משב"ז ז] שלדעת הרמב"ם היתרה של אשת רבא הוא משום שאשתו כגופו.

והגר"א ביאר, שפסק כרב אשי, כי גם רב אשי אינו סובר כאיסי אלא בבקעה, שהרי מיאן בתירוץ הגמרא "אוכלי טהרות שאני", ולכן פירש את דברי איסי, ברואה את פירוועו. ולא תירץ אלא את הקושיה מהסיפא, אבל מה שהקשו מהרישא שאחורי הגדר נפנה מיד, לא תירץ כלל, ובהכרח שבזה רב אשי סובר כעולא.

25. המהרש"א הוכיח שהכוונה ללשון שדברו בה רבנן, אך בתורה מצינו "ואת צנועים חכמה" ו"הצנע לכת עם אלוך" שאינם עוסקים בצניעות בבית הכסא, והגר"מ הורביץ כתב כי אף שנקרא צנוע גם על שאר הליכות, אינו נחשב כצנוע גמור עד שיהא צנוע אפילו בבית הכסא כשהוא לבדו.

26. ע"פ מהרש"א, ורבינו חננאל ביאר שנפרעים ממתים חוטאים, ומהספדנים שאמרו עליהם שהיו צדיקים.

והרא"ש [מו"ק פ"ג סג] כתב שההספד

גורם שידקדקו במעשי המת אם הם כפי ששבחוהו, וגורם שיפרעו ממנו, וראה ב"ח [יו"ד שמד] שהתירו להוסיף קצת על שבחו, כי יש לחוש מאידך שמא ימעט, והט"ז כתב שתולין כי אילו היה יכול בנקל להוסיף על מעשיו, ודאי היה מוסיף.

27. הרמב"ם הביא את הנהגות הצניעות בבית הכסא בהלכות דעות [ה ז], כהנהגות תלמידי חכמים, והלחם משנה [שם ד] נקט שנוהגות בכל אדם, אלא שת"ח צריך להזהר בהם יותר. וראה בבב"ל [ג ד"ה יהא] שהסמ"ק מנה את הצניעות כמצוות עשה.

ובאגרות משה [יו"ד ח"ג מז ג] כתב שבבית הכסא לא שייך כבוד, ולפיכך כל דבר שעושה בו לצורך אין בו חשש של חוסר צניעות, וכל הנהגות הנזכרות כאן, מדת חסידות הן, ולכן אינם בכלל איסור והיתר, אלא כהליכות ת"ח, וכן הבין הפמ"ג [ג א"א א] מדברי הדרכי משה [שם א].

28. כדלהלן [ע"ב], וכתבו הגהות מיימוניות [דעות פ"ה ד] שבזמננו אין צורך להתפנות

ותו קשה: הרי רבא כשהוצרך לפנות, ביממא הרה אזיל עד מיל. ואילו בלילא אמר ליה לשמעיה "פנו לי דוכתא ברחובה דמתא", ולא התרחק כלל.

וכן יקשה ממה שאמר ליה רבי זירא לשמעיה בלילה: חזי מאן דאיכא אחורי בית חבריא [האם יש מישהו מאחורי בית המדרש], משום דבעינא למפני [כי רצוני להפנות שם], הרי אין צריך להתרחק בלילה.

מתרצת הגמרא: לא תימא בברייתא, "הנפנה בלילה במקום שהוא נפנה ביום", אלא אימא "בדרך שנפנה ביום", והיינו כשם שביום אינו מגלה אלא טפח מאחריו וטפחיים מלפניו, ונפנה כשהוא מיושב, כך צריך לנהוג גם כשנפנה בלילה.

רב אשי אמר: אפילו תימא "נפנה בלילה במקום שהוא נפנה ביום", לא יקשה, כי לא נצרכה הברייתא להשמיענו כמה יתרחק בלילה כשהוא במקום גלוי, אלא להשמיע כיצד הדין באופן שיש בסמוך קרן זווית, שצריך לפנות שם אף בלילה, כמו ביום, ולא יפנה במקום גלוי.⁽²⁹⁾

גופא: אמר רב יהודה אמר רב, לעולם ינהיג אדם את עצמו, לפנות שחרית וערבית. כדי שלא יהא צריך להתרחק:

תניא נמי הכי: בן עזאי אומר: השכם וצא להפנות קודם שיאיר היום. והערב וצא להפנות לאחר חשכה. כדי שלא תתרחק מאנשים בהפנותך באור יום⁽³⁰⁾.

וכשאתה ממשמש בנקבך בצרור או בקיסם כדי לפותחם,⁽³¹⁾ קודם משמש, ואחר כך שב. ואל תשב קודם, ואחר כך תמשמש, משום שכל היושב ואחר כך ממשמש, מסוכן הוא מחמת כשפים. שאפילו עושין כשפין באספמיא שהיא רחוקה מאד, כשפיהם באין עליו.

ואי אנשי [שכח] ויתביב ואחר כך משמש, מאי תקנתיה? — כי קאי מבית הכסא, לימא הכי: "לא לי, לא לי [לא תוכלו לי], לא תחיב, ולא תחתיב [הם שמות כשפים שבאים על ידי תחתונות], לא הני ולא מהני [לא כל הכשפים ואף לא מקצתן]⁽³²⁾, לא חרשי דחרשא, ולא חרשי דחרשתא [לא כשפי

בבקר ובערב, כיון שבית הכסא נמצא בסמוך, אך מדת זהירות היא ומביאה לפרישות וטהרה [וראה רמ"א ונושאי כליו או"ח ס"ס ב].

29. בשו"ע [ג יב] פסק כתירוץ הראשון, ותמה הפמ"ג [משב"ז יא] למה לא כתב שצריך להתרחק או לפנות בקרן זווית, וכרב אשי שהוא בתרא. ועל הגמרא תמה, למה לא תירצו שהברייתא באה להשמיע שלא יפנה בין מזרח למערב, ולכך אין חילוק בין יום ללילה, שהרי לפני ה' לילה כיום יאיר.

30. הגר"א [משלי כד לא] העיר, כי חוץ מפשטות הדברים, יש כאן גם הוראה לנפש האדם, שראוי לנקותה כל יום מעפוש הדעות והמדות.

31. רש"י, והוסיף, שאין לפרש שימשמש את המושב שלא יהא מלוכלך, שלכך אין צורך בטעם של חשש כשפים, שהרי מאחר שכבר ישב והתלכלך, מה יועיל לו המשמוש.

32. רש"י, ובאופן אחר פירש ש"לא מהני" ביאורו, כשפיהם "לא יועילו".

מכשפים זכרים, ולא כשפי מכשפות נקבות].

ב-10 תניא: בן עזאי אומר: על כל משכב שכב, חוץ מן הקרקע, שמא תקרר, (33) ועל כל מושב שכב, חוץ מן הקורה, שמא תפול ממנה. (34)

בר קפרא היה מזבן מילי [עצות] בדינרי (36). ואלו היו עצותיו: עד רכפנת [בעוד שאתה רעב], אכול! שאם תשהה עד שתעבור ממך תאות האכילה, שוב לא יועיל לך המאכל. (37)

עד רצחית [בעוד שאתה צמא], שתני! (38)

עד דרתחא קדרך, שפוך — בעוד שקדרתך רותחת, שפוך אותה קודם שתצטנן], ומשל הוא, שכשאתה צריך לנקיבך, אל תשהה אותם, אלא שפוך אותם מיד (39).

אמר שמואל: שינה בעמוד השחר מועילה לגוף, (35) כשם שמועילה אסטמא [פלדה] לפרזלא [לברזל], שטוב לצפות את כלי הברזל בפלדה כדי לחזקו.

וכן מועילה לגוף יציאה בעמוד השחר, כאסטמא לפרזלא!

השומע, ורק לשם כך נטל מהם תשלום.

37. הגר"א ביאר שהוא משל לעסק התורה, שבשעה שיש לך חשק ללמוד, אל תדחנו להתחילו מחר, כי הלימוד הוא כאוכל, שמעלתו כאשר הוא רעב, ואם דוחהו, הוא נחלש, ושוב אינו יכול לאכול אפילו כפי שרצה לאכול קודם לכן, וכמו שמצינו בירושלמי שהתורה אומרת "אם תעזבני יום, יומים אעזבך".

38. הגר"א ביאר שהוא משל לעסק המצוות, וכנ"ל בתורה.

39. רש"י. ותמה הגר"א שאין המשל דומה לנמשל, ופירש, שמאכל הניטל מקדרה בשעה שהיא רותחת, הריהו נשמר. אך אם מניח לקדירה לרתוח ואינו נוטל ממנה, נשפך חלקו לחוץ והולך לאבוד. וכן הוא בדמים שביד האדם, שכל עוד יש בידו מעות הרבה, תן מהן לעניים. כי מה שאתה נוטל מהן עתה, הרי הוא נשמר, אך אם אין אתה נותן מהן, הריהם הולכים לאבוד, כי כשם שהקדרה בעת רתיחתה אינה יכולה להכיל את מה שבתוכה, כן אין האדם יכול לשמר ממון שבידו.

33. היעב"ץ ביאר שכאן מדובר באופן שאין דבר מפסיק בינו לקרקע, ולכן יש חשש שיתקרר, ואילו מה שאמרו באבות [ו ה] "כך היא דרכה של תורה... ועל הארץ תישן" היינו באופן שיש בגד מפסיק בינו לקרקע, ורק אינו שוכב במטה נוחה. וכן מבואר בתוס' רי"ד [כ"ב נג] עי"ש.

34. רש"י, והגר"א כתב דהיינו אפילו בקורה רחבה, וכשמונחת במקום גבוה, כי כאשר בא פחד בלבו, השטן מתחיל לקטרג [ראה שבת לב א].

35. הערוך [אסטמה] הביא בשם רב האי גאון שמה ששינינו באבות [ג י] "שינה של שחרית מוציאה את האדם מן העולם", היינו כשמתאחר בשינת הבקר שהיא נעימה מאד, ויש חשש לביטול ק"ש ותורה, אך בעת עלות השחר עדיין מותר לישון.

אך במוסף הערוך ביאר שכוונת שמואל להשתנה בעמוד השחר [ומצינו בו גזרת לשון "שינה", במלכים ב, יח].

36. הגר"א ביאר שלא רצה ליטול שכר על לימוד תורה, ולכן התפרנס כיועץ בעניני דרך ארץ. ועוד, שרצה להחשיב את עצותיו בלב